

ŁUKASZ KARCZEWSKI

ŻYWOT PATRIARCHY AGATHONA (661-677) W ŚWIETLE *HISTORII KOPTYJSKICH PATRIARCHÓW ALEKSANDRII*

Agathon, według przekazu *Historii Patriarchów*, był trzydziestym dziewiątym następcą świętego Marka. Jego żywot znajdujemy na początku drugiego rozdziału *Historii koptyjskich patriarchów Aleksandrii*. Księga ta składa się z sześciu rozdziałów, w których zawarte są żywoty czternastu monofizyckich patriarchów Aleksandrii¹.

W samym tekście możemy wydzielić dwie podstawowe części. Pierwsza to część historyczna, na którą składa się wspomnienie osoby patriarchy Beniamina oraz kontekst historyczny działalności Agathona. Część druga poświęcona jest cudownemu widzeniu, które miało miejsce za pontyfikatu patriarchy Agathona w klasztorze św. Makarego.

1. WSPOMNIENIE PATRIARCHY BENIAMINA

Żywot patriarchy Agathona rozpoczyna się od przypomnienia działalności jego wielkiego poprzednika i duchowego ojca, Beniamina². Ojciec Beniamin był tym patriarchą (622-661), który odbudował strukturę monofizyckiego Kościoła Aleksandrii. Struktura ta uległa prawie całkowitej dezintegracji w czasie rządów heraklińskiej administracji, której przedstawicielem był melkicki patriarcha Cyrus: „(...) ojciec Beniamin powrócił z wygnania i odzyskał katedrę patriarszą w Kościele Bożym, przywrócił, co obalił Herakliusz i nieczysta rada chalcedońska w osobie Proteriusza³. Ten to ojciec Beniamin odbudował wszystko i nadał

¹Por. *History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria, Patrologia Orientalis* [dalej: PO], volum 5/ III, Agathon to Michael I (766), Arabic text edited, translated, and annotated, by B. Evetts, s. 3-10.

²Na temat patriarchy Beniamina por. Ł. Karczewski, *Życie i działalność patriarchy Beniamina I (622-661) w świetle przekazów historii Koptyjskich patriarchów Aleksandrii*, *Seminare* 26(2009), s. 285-296.

³Diakon Proteriusz (łac. Proterius) z Aleksandrii objął tron patriarszy po usunięciu Dioskura, po soborze w Chalcedonie (451).

temu porządek z pomocą Jezusa Chrystusa, Dobrego Pasterza, który oddał swe życie za swoje owce według słów Ewangelii: «Dobry Pasterz oddaje życie za swoje owce»⁴. Tak też Beniamin poszedł śladami swego Pana i niósł krzyż, idąc za Nim wytrzymał sądy i oszczerstwa, i wielkie pokusy aż do śmierci za prawdziwą wiarę, nigdy nie unikał przeciwności, dopóki ich nie przewyciężył. Otrzymał za to nagrodę pośród świętych, między swymi ojcami, którzy go poprzedzili (...)»⁵.

Tenże bogobojny ojciec Beniamin wybrał na swego następcę Agathona. To on sam ustanowił go patriarchą, ponieważ Agathon odznaczał się bogobojnością⁶. Możemy tu zaobserwować pewien specyficzny rodzaj sukcesji, kiedy to urzędujący patriarcha wybiera swego następcę. Beniamin również został wyznaczony na patriarchę jeszcze za życia swego poprzednika, kiedy to pod wpływem widzenia sennego został przedstawiony Andronicusowi (616-623), poprzednikowi Beniamina. Uznając, że Beniamin spełnia stawiane przed nim wymagania, rozpoczęła jego formację⁷.

2. KONTEKST HISTORYCZNY DZIAŁALNOŚCI PATRIARCHY AGATHONA

Przyjrzyjmy się teraz, na jakim tle historycznym zostaje przedstawiona osoba patriarchy Agathona: „W owym czasie muzułmanie walczyli z muzułmanami z niezwykłą zawziętością”⁸. Zdanie to z pewnością dotyczy pierwszej wojny domowej, jaka miała miejsce w łonie islamu. Rok 661, kiedy to Agathon zostaje patriarchą, jest również rokiem śmierci Alego (656-661), zięcia Mahometa⁹. Rok ten kończy w islamie etap kalifatu obieralnego, który miał swój początek za panowania następcy Proroka Mahometa, pierwszego kalifa Abu Bakra (632-634). W roku 661 Moawija I (661-680), wychodząc zwycięsko z wojny o władzę, ogłasza się kalifem w Jerozolimie. W ten sposób, do władzy dochodzi pierwsza dynastia w historii islamu – Omajadzi¹⁰.

Zagadkowa natomiast jest wzmianka o Tyberiuszu: „(...) W owym czasie Rzymianie mieli księcia Tyberiusza, którego uczynili swym władcą, w którego posiadaniu było wiele wysp (...)”¹¹. Najprawdopodobniej jest tu mowa o Tybe-

⁴ Jan 10,11

⁵ Tłumaczenie autora za przekładem angielskim B. Evetts, PO 5/III, s. 3-4.

⁶ Por. PO 5/III, s. 4.

⁷ Por. Ł. Karczewski, *Życie i działalność patriarchy Beniamina I...*, s. 293.

⁸ Tłumaczenie autora za przekładem angielskim B. Evetts, PO 5, s. 4.

⁹ Ali był kuzynem Mahometa, mężem jego ulubionej córki Fatimy. Był również ojcem dwóch jedynych męskich potomków z linii Mahometa, pozostających przy życiu: Al.-Hasana i al.-Husajna. Był też jednym z pierwszych ludzi, którzy uwierzyli w proroczą misję Mahometa. Por. P.K. Hitti, *Dzieje Arabów*, tłum. zb., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 152.

¹⁰ Por. tamże, s. 152-158.

¹¹ PO 5/III, s. 4.

riuszu, młodszym bracie Konstantyna IV (668-685). Wraz ze swym bratem Hera-kluszem, został on ukoronowany na współcesarza jeszcze za życia Konstansa II (641-668). Konstantyn IV chciał pozbawić swoich młodszych braci władzy, ale w ich obronie wystąpił senat oraz korpusy temu Anatolikon¹².

W dalszej części znajdujemy ciekawą wzmiankę o działalności charytatywnej patriarchy Agathona: „(...) Tak oto muzułmanie pojмали wielu Rzymian i wywieźli ich daleko w głąb swego kraju do dziwnej krainy. Wtedy to ich wzrok skupił się na Sycylii i jej prowincjach, zdobyli wyspę i splądrowali ją, a jeńców tam pojmanyh sprowadzili do Egiptu. Święty Agathon patriarcha, zasmucił się widząc braci chrześcijan w rękach pogan. Skoro to zdobywcy wystawili wiele dusz na sprzedaż, odkupił ich i uwolnił. Byli oni jednak zwolennikami nieczystej sekty znanej jako Gaianites, którzy to nie znajdują się z prawowiernymi, bo uważają ich za bluźnierców (...)”¹³. Agathon jawi się nam w tym fragmencie jako bardzo dobry i miłosierny chrześcijanin. Bez względu na doktrynę chrześcijańską, którą wyznają jeńcy, jako głowa Kościoła św. Marka nie może dopuścić, by chrześcijanin przebywał w niewoli u pogan. Owi jeńcy byli zapewne pokłosiem podbojów arabskich w Afryce Północnej, gdzie od 670 r. walczył wódz Moawiji Uqaba ibn Nafi¹⁴. Natomiast pierwsze próby podboju Sycylii rozpoczęły się, kiedy flota arabska zdobyła sobie supremację na morzu Śródziemnym. Miało to miejsce po rozbiciu floty bizantyńskiej pod Aleksandrią w 652 r. Wtedy to jeden z generałów Moawiji najechał Sycylię¹⁵. Wzmiankę o tym znajdujemy w *Kronice* Teophanesa, ale Tephanes mówi nam, że jeńcy zostali wywiezieni do Damaszku, a nie do Egiptu, jak chce tego *Historia Patriarchów*¹⁶.

Natomiast, co się tyczy owych heretyków zwanych *Gaianites*, jest to sekta sięgająca swymi korzeniami do sporów w łonie samego monofizytyzmu, jaki miał miejsce w Kościele aleksandryjskim w VI w. Mianowicie, po śmierci patriarchy Tymoteusza III (517-535), w roku 535 został wybrany Patriarchą Aleksandrii Teodozjusz (535-536), zwolennik Sewera. Jednak tego wyboru nie uznali mnisi i lud, którzy wybrali Ganajosa, zwolennika Juliana. Teodozjusz został wypędzony przez zwolenników owego Ganajosa, lecz przy pomocy cesarza powrócił na tron. Teraz role zostały odwrócone i z kolei Ganajos został wygnany. Jednak jego zwolennicy zachowali oddzielną strukturę hierarchiczną i odtąd byli znani jako „Gajanici”,

¹² Por. G. Osrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 155-156.

¹³ PO 5/III, s. 4-5

¹⁴ Por. P.K. Hitti, *Dzieje Arabów...*, s. 181.

¹⁵ Por. tamże, s. 506.

¹⁶ Por. *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History, AD 184-813*, Translated with introduction and commentary by C. Mango and R. Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford 1997, s. 487.

„Julianiści” albo „Fantazjaniści”. Owi Gajanici zostali powtórnie sprowadzeni na łono Kościoła jakobickiego w VIII w. przez patriarchę Aleksandra II (704-729)¹⁷. Tak więc, w sprawie owych jeńców znajdujemy pewne rozbieżności, albowiem nie jest to raczej możliwe, aby owi Gajanici pochodzili z Sycylii skoro jest to rodzima egipska schizma.

Dalej znajdujemy interesującą wzmiankę o niejakim Teodorze, człowieku będącym wodzem chalcedończyków¹⁸. Trudno jest powiedzieć dokładnie, kim był ów Teodor. *Historia Patriarchów* zawiera wzmiankę, że był on wodzem chalcedończyków oraz zarządcą Aleksandrii. Prawdopodobnie, był to kapłan Kościoła melkickiego, który to Kościół w tych czasach był w zdecydowanej mniejszości po wyjeździe z Egiptu greckiej ludności stanowiącej jego trzon¹⁹. Ów Teodor jest wymieniony jako zajadły wróg Kościoła monofizyckiego. Miał on udać się do Damaszku, do kalifa Jazida I (680-683), syna Moawiji, i uzyskać od niego dokument dający mu władzę nad Aleksandrią i Maryut (Mareotis) w pobliżu Aleksandrii, wyłączający gminę chrześcijańską spod władzy namiestnika kalifa: „(...) Człowiek ten udał się do Damaszku do przywódcy muzułmanów, który zwał się Jazid, syna Moawiji, i otrzymał od niego zaświadczenie dające mu władzę nad ludem Aleksandrii i Maryut, i wszystkich okolicznych dzielnic, stwierdzając że zarządca Egiptu nie ma nad nim żadnej władzy. Otrzymał go, gdyż dał Jazidowi dużo pieniędzy (...)”²⁰. Po powrocie, Teodor rozpoczął prześladowania Agathona, żądając od niego pieniędzy, które ten był mu zobowiązany zapłacić. Zażądał również trzydziestu sześciu dinarów, jako pogłównie od każdego jego ucznia. Gdy tylko Teodor potrzebował funduszy uciekał się do fiskalnego ucisku Agathona²¹.

Ta sytuacja obrazuje nam, iż pomimo tego, że patriarchat melkicki Aleksandrii został mocno zredukowany, rościł sobie dalej prawa do zwierzchności nad całym chrześcijaństwem Egiptu. Jednocześnie mamy tu przykład, jak bardzo kalifowie nie interesowali się swoimi chrześcijańskimi podwładnymi, nawet nie różniali poszczególnych hierarchii kościelnych, dążąc jedynie do finansowego drenażu ludności chrześcijańskiej. Jednak autor zaznacza, iż społeczeństwo chalcedońskie nie chciało współpracować z tym człowiekiem. Dochodziło nawet do tego, że patriarcha, nie mogąc uiścić zapłaty siedmiu tysięcy dinarów, których żądał od niego kapłan Teodor, musiał się ukrywać. Posiadamy nawet informację, że Teodor nawoływał otwarcie do zabicia Agathona: „(...) Ktokolwiek ujrzy pa-

¹⁷ Por. G. Troupeau, *Kościół i Chryścjanie na obszarze Wschodu muzułmańskiego*, w: *Historia Chryścjanstwa. Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*, cz. 2, tłum. G. Majcher, Krupski i S-ka, Warszawa 1999, s. 354-355.

¹⁸ Por. PO 5/III, s. 5.

¹⁹ Por. K. Kościelniak, *Grecy i Arabowie, Historia Kościoła melkickiego (katolickiego) na ziemiach zdobytych przez muzułmanów (634-1516)*, UNUM, Kraków 2004, s. 97.

²⁰ Tłumaczenie autora za przekładem angielskim B. Evetts, PO 5/III, s. 5.

²¹ Por. PO 5/III, s. 5.

pieża Teodozjan idącego za dnia lub nocy może go ukamienować, a ja wezmę winę za to (...)”²². Nie potrafimy powiedzieć, czy jest to autentyczny przekaz, czy tylko zabieg retoryczny autora, chcącego nadać grozę sytuacji.

3. KOŚCIÓŁ ALEKSANDRYJSKI ZA PONTYFIKATU AGATHONA

Według informacji dostarczanych nam przez *Historię patriarchów*, Agathon zajmował się formowaniem kapłanów. Do jego podstawowych obowiązków należało przede wszystkim ich wyświęcanie²³.

Z żywota dowiadujemy się również, że za czasów pontyfikatu Agathona żył pewien świętobliwy mąż, błogosławiony Grzegorz, biskup Al-Kajs (gr. Kynopolis) i bliżej nieznaną Józef z pochodzenia Syryjczyk. Wtedy to miała pojawić się herezja mnichów. Niestety, żywot nie dostarcza nam żadnych konkretnych informacji, ani o miejscu, ani o zakresie tej herezji. Możemy się tylko domyślać, że centrum tej herezji znajdowało się w Al-Kajs (Kynopolis)²⁴.

Znajdujemy również informację o interwencji siedmiu biskupów w miejscowości Sakha w delcie Nilu. Interwencja ta odbyła się na prośbę arabskiego wodza imieniem Maslama. W owym czasie w Sakha wybuchł jakiś ferment, jednak *Historia Patriarchów* nie mówi na ten temat nic więcej. W tym mieście kilku ludzi zostało posądzonych o przypalanie pracujących tam kleryków. Posłano biskupów którzy mieli sprawdzić oskarżonych, uporządkować tamtejsze sprawy i zająć się poszkodowanymi. Wśród posłanych do Sakhi biskupów był niejaki Isaac, umówił się on z gubernatorem Sakhi i uzyskał uprawnienia nad całą prowincją Aleksandrii, tryumfując tym samym nad Teodorem chalcedończykiem²⁵.

4. CUDOWNE WIDZENIE W KLASZTORZE ŚW. MAKAREGO I JEGO OPIS

Przy okazji omawiania żywotów koptyjskich patriarchów Aleksandrii, nie można nie wspomnieć o klasztorze św. Makarego. Na dwudziestu ośmiu patriarchów, zasiadających na tronie patriarszym Aleksandrii w latach 650-1050, tylko patriarcha Abraham (975-978) był człowiekiem świeckim i jego rodowód patriarszy nie wywodził się z klasztoru. Wszyscy inni mieli za sobą formację mniszą i w momencie wyboru nosili habit. Natomiast aż osiemnastu wywodziło się z klasztoru św. Makarego w dolinie Nitryjskiej²⁶. Był to klasztor, schronienie, w którym w najtrudniejszych momentach patriarchowie znajdowali azyl. Klasztor ten o wy-

²² Tłumaczenie autora za przekładem angielskim B. Evetts, PO 5/III, s. 5.

²³ Por. PO 5/III, s. 9

²⁴ Por. tamże.

²⁵ Por. tamże.

²⁶ Por. G. Troupeau, *Kościół i Chrześcijaństwo na obszarze Wschodu muzułmańskiego...*, s.356.

gładzie twierdzy został podźwignięty z ruiny w szóstym wieku przez Patriarchę Beniamina I.

To w owym klasztorze Beniamin doznał wizji, w której zostało mu nakazane spisanie reguły dla tegoż klasztoru w formie anatem²⁷. Tenże sam klasztor w czasach pontyfikatu Agathona tak rozrósł się pod względem liczebności mnichów, że musieli oni swe cele budować w pobliżu mokradeł otaczających klasztor.

Taki rozwój sytuacji był głównie rezultatem ucieczki Koptów do klasztorów przed nadmiernym uciskiem fiskalnym ze strony muzułmanów. Praktyka ta została ukrócona przez prefekta Egiptu w 705 r. Kazał on spisać wszystkich mnichów i obłożył ich podatkiem pogłównym w wysokości jednego dinara²⁸.

Agathon rozbudował kościół poświęcony ojcu Makaremu, w którym w dniu śmierci swego wielkiego poprzednika, Beniamina I, wygłosił kazanie, w którym przytoczył owe cudowne widzenie ojca Beniamina²⁹. I tak jak poprzednio, również za czasów Agathona w klasztorze wydarzył się pewien cud.

W owych dniach pojawił się w klasztorze człowiek posiadający – jak podaje autor *Historii Patriarchów* – wiedzę teologiczną i świecką. Jego imię to Jan, mieszkaniec Samannud. Podczas odbywanej przez siebie pielgrzymki, popadł w straszłą chorobę i żaden ze starszych przebywających w klasztorze nie wierzył, że ten człowiek kiedykolwiek wyzdrowieje. Pewnej nocy miał on sen, w którym widział kogoś siedzącego pośród światła na tronie w otoczeniu Serafinów i tłumów w pobliżu jego celi. Ujrzał on również grupę starszych świętych ojców, którzy żyli na pustyni, a którzy teraz zdążali po błogosławieństwo. I tak mówił sobie w myślach: „(...) Gdybym znał kogoś, kto by mnie zabrał, ja sam podszedłbym do władcy niebios i otrzymał błogosławieństwo i prawdopodobnie wyleczyłbym się z tej choroby i wyzwolił z bólu (...)”³⁰. W tym momencie podszedł do niego człowiek ubrany w stój patriarchów i apostołów, być może było to uosobienie św. Marka, patriarchy i apostoła Egiptu. Owa postać przemówiła: „(...) Czy życzysz sobie, aby zaprowadzić cię do naszego Pana, aby mógł dać ci łaskę uzdrowienia?(...)”³¹. Jan ze łzami w oczach błagał, by zaprowadzono go do tronu. Postać przemówiła znowu: „ (...) O Janie, powiedz mi, czy gdy zostaniesz uzdrowiony przez naszego Pana to zostaniesz mi synem, a ja zabiorę cię do Niego? (...)”³². Jan więc przysiągł w swej wizji, że będzie mu synem. Wtedy to ów święty kapłan w bieli zapytał się Jana, dlaczego ten zamiast służyć Bogu poszukuje

²⁷ Treść reguły w języku polskim, por. Ł. Karczewski, *Życie i działalność patriarchy Beniamina I...*, s. 295.

²⁸ Por. G. Troupeau, *Kościół i Chryścijanie na obszarze Wschodu muzułmańskiego...*, s. 361.

²⁹ Por. Ł. Karczewski, *Życie i działalność patriarchy Beniamina I...*, s. 294-295.

³⁰ Tłumaczenie autora za przekładem angielskim B. Evetts, PO 5/III, s. 7.

³¹ Tamże.

³² Tamże.

ucieczki w pychę, chcąc sobie wybudować erem na pustyni, który jest niczym w porównaniu z Niebieskim Jeruzalem. Jan upadł na kolana i zaczął prosić o przebaczenie, a Pan przemówił: „(...) Teraz obdarzam ciebie uzdrowieniem z twej choroby za sprawą Marka Ewangelisty, idź i czyń, jak ci przykazał (...)”³³. Jan po obudził się zdrowy. Medytował nad znaczeniem owego snu, nad tym, co musi teraz uczynić. Wybawienie przyszło w widzeniu Agathona, w którym to postać przemówiła do patriarchy: „(...) Wyślij kapłana do Jana z Samannud, aby mógł ci pomóc i towarzyszyć tobie, bo to on będzie zasiadał na tronie po tobie (...)”³⁴.

Zgodnie z poleceniem otrzymanym w widzeniu, Agathon wysłał kleryków do biskupa Fajum, ojca Mennasa, z prośbą o przysłanie mu Jana. Biskup jednak był niechętny to uczynić, ponieważ Jan był człowiekiem wykształconym i często wspomagał Mannasa. Jednak w końcu ulega i wysłał go łodzią do Aleksandrii³⁵. I tak oto mamy zaprezentowaną sukcesję patriarchów zawierającą w sobie element ingerencji sił wyższych. Jan, podobnie jak jego poprzednicy, został wybrany przez samego Apostoła Marka. Jest to typowa cecha hagiograficzna Wschodu, że każdy święty mąż łaskę wyboru na urząd kościelny otrzymywał z samych niebios. Tekst opisujący żywoty patriarchów Aleksandrii podkreśla wielokrotnie cudowność wyboru następców św. Marka.

Agathon dożył starczego wieku. Pod koniec życia chorował i zmarł po siedemnastu latach od kiedy to zasiadał na tronie patriarchalnym Aleksandrii dnia 16-go miesiąca Babach³⁶ (27/28 październik). Jego ciało zostało złożone przy ciele ojca Beniamina³⁷.

ZAKOŃCZENIE

Wyżej przytoczone fragmenty tekstu pokazują jak w widzeniu Jana spełniła się kolejna sukcesja apostołska. Jan z Samannud został bowiem patriarchą Janem III (681-689). Sam tekst opisujący żywot Agathona jawi się jako niespójny. Autor przedstawia nam fakty, które trudno jest powiązać z innymi dostępnymi źródłami. Jednak w przypadku dzieł hagiograficznych nie to jest najważniejsze. Tekst ma nam zaprezentować Agathona jako dobrego pasterza, który jest odbiciem Chrystusa – Dobrego Pasterza. Agathon jest tu przedstawiony jako pasterz, który dba o wszystkie owce, nawet te nie będące z jego stada, jak w przypadku wykupu nieprawowiernych chrześcijan. Jest drugim patriarchą, który musiał się

³³ Tłumaczenie autora za przekładem angielskim B. Evetts, PO 5/III, s. 8.

³⁴ Tamże.

³⁵ Por. tamże.

³⁶ Miesiąc Babah jest nazwą miesiąca według kalendarza Koptyjskiego. Rozpoczyna się 11 października według kalendarza gregoriańskiego, w roku przestępnym 12 października.

³⁷ Por. PO 5/III, s. 10.

zmierzyć z nowymi warunkami, działając pod władzą muzułmańską, która czasami nie była przychylna dla niego.

W tekście obserwujemy, podobnie jak w przypadku historii o poprzedniku Agathona – Beniaminie, jak wielką rolę odgrywała w sukcesji legitymizacja patriarchy. Był on wyznaczany nie przez ludzi, ale przez samego św. Marka, co uzmysławia nam, że *Żywot Agathona* został napisany nie jako tekst historyczny, ale raczej jako opis cudów, jakich dokonywał św. Marek za pośrednictwem swych następców. Jednak nie umniejsza to jego wartości przy badaniu historii monofizytyzmu i żywotności Kościoła Koptyjskiego.

THE LIFE AND WORKS OF PATRIARCH AGATHON (661-677)
IN THE LIGHT OF *THE HISTORY OF COPTIC PATRIARCHS OF ALEXANDRIA*

Summary

This article presents the life of Agathon and his work for the monophysitic Church of Alexandria against the backdrop of his times. Agathon was the head of the monophysitic Church of Alexandria. He succeeded to the patriarch's throne in 661. Agathon was the second patriarch, after Benjamin I (622-661), who reigned during Muslim rule in Egypt.

Agathon continued the efforts of his predecessor in rebuilding and consolidating the monophysitic Church of Alexandria. This patriarch, like his predecessor, was a monk and had been educated in the monastery of St Macarius. Altogether this monastery gave eighteen patriarchs of Egypt. A disciple of this monastery, Agathon enlarged it and increased the number of monks.

Keywords: Church of Egypt, Coptic Church, Christian and Muslims, patriarchate of Alexandria, Agathon, monastery of St Macarius, monophysitism

Nota o Autorze: mgr Łukasz Karczewski jest absolwentem studiów Historii Literatury Wczesnochrześcijańskiej w Instytucie Nauk Historycznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i aktualnie doktorantem w tymże instytucie.

Słowa kluczowe: Kościół egipski, Kościół koptyjski, chrześcijanie a muzułmanie, patriarchat aleksandryjski, Agathon, klasztor św. Makarego, monofizytyzm